

Michael Lowy

Οι μαρξιστές και το εθνικό ζήτημα*

Στόχος του άρθρου αυτού είναι να ξεχωρίσει ορισμένες καίριες θεωρητικές και μεθοδολογικές πλευρές της κλασικής μαρξιστικής διαμάχης πάνω στο εθνικό ζήτημα: διαμάχης που είχε την αφετηρία της στις σχετικά ανακριβείς θέσεις που επεξεργάστηκαν οι ίδιοι οι Μαρξ και Ένγκελς στα κείμενα τους, και η οποία συνεχίστηκε στη Δεύτερη Διεθνή πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, για να κορυφωθεί στη διατύπωση από τον Λένιν μιας ρεαλιστικής επαναστατικής θεωρίας για το δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεση τους.

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς: Εθνικότητα και Διεθνισμός

Ο Μαρξ δεν διατύπωσε μήτε μια συστηματική θεωρία για το εθνικό ζήτημα, έναν ακριβή ορισμό της έννοιας του «έθνους», μήτε μια γενική πολιτική στρατηγική για το προλεταρια-

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

Το κείμενο αυτό του Michael Lowy δημοσιεύθηκε στο New Left Review, αρ. 96 Μάρτιος-Απρίλιος 1976. Σε περιληπτικότερη μορφή πρωτοδημοσιεύθηκε ως επίλογος στο βιβλίο των Georges Haupt, Michael Lowy και Claudie Weill, Les Marxistes et la Question Nationale: 1848-1914 (ανθολογία), Παρίσι 1974.

το στο πεδίο αυτό. Τα άρθρα του πάνω στο θέμα ήταν, στο μεγαλύτερο μέρος τους, συγκεκριμένες πολιτικές αναλύσεις σχετικά με συγκεκριμένες περιπτώσεις. Σε ό,τι αφορά τα καθ'αυτό «θεωρητικά» κείμενα, τα γνωστότερα και σημαντικότερα είναι αναμφίβολα τα μάλλον δυσνόητα αποσπάσματα του *Μανιφέστου* που αφορούν τους κομμουνιστές και το έθνος. Η ιστορική αξία των αποσπασμάτων αυτών βρίσκεται στο ότι διακηρύσσουν, με τολμηρό και ασυμβίβαστο τρόπο, τη διεθνιστική φύση του προλεταριακού κινήματος, χωρίς όμως να 'ναι πάντοτε απαλλαγμένα από έναν ορισμένο οικονομισμό και από μια πρωτοφανή δόση από τον οπτιμισμό του Ελεύθερου Εμπορίου. Αυτό μπορεί να ιδωθεί ιδιαίτερα στην πρόταση ότι το νικηφόρο προλεταριάτο θα εκπληρώσει απλά και μόνο το καθήκον της κατάργησης των εθνικών ανταγωνισμών, που αναδύθηκε με την «ανάπτυξη της αστικής τάξης, με το Ελεύθερο Εμπόριο, με την παγκόσμια αγορά», κλπ. Η ιδέα αυτή ωστόσο, έρχεται σε αντίθεση με άλλα κείμενα της ίδιας περιόδου, στα οποία ο Μαρξ τόνιζε ότι «ενώ η αστική τάξη κάθε έθνους διατηρούσε ακόμη ξεχωριστά εθνικά συμφέροντα, η μεγάλη βιομηχανία δημιούργησε μια τάξη, που σε όλα τα έθνη έχει τα ίδια συμφέροντα και που γι' αυτήν η εθνικότητα έχει ήδη πεθάνει».¹ Ο Μαρξ στα τελευταία του κείμενα (ιδιαίτερα σ' εκείνα πάνω στο ζήτημα της Ιρλανδίας) έδειξε πως η αστική τάξη, όχι μόνο τείνει να καλλιεργεί τους εθνικούς ανταγωνισμούς, αλλά τείνει κιόλας στην πραγματικότητα να τους οξύνει, μια και: 1. η πάλη για τον έλεγχο των αγορών γεννά τις συγκρούσεις ανάμεσα στις καπιταλιστικές δυνάμεις· 2. η εκμετάλλευση ενός έθνους από ένα άλλο γεννά την εθνική εχθρότητα· 3. ο σωβινισμός είναι ένα από τα ιδεολογικά όργανα που επιτρέπουν στην αστική τάξη να διατηρεί την κυριαρχία της πάνω στο προλεταριάτο.

Ο Μαρξ είχε απόλυτο δίκιο να τονίζει τη διεθνοποίηση της οικονομίας από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής: την ανάδυση της παγκόσμιας αγοράς που «κατέστρεψε την εθνική βάση της βιομηχανίας» δημιουργώντας «την παγκόσμια αλληλεξάρτηση των εθνών». Ωστόσο, στην άποψη του, πως «η ομοιομορφία της βιομηχανίας και οι συνθήκες ζωής που αντιστοιχούν σ' αυτήν» προκαλούν την εξαφάνιση των εθνικών συνόρων (*Absonderungen*) και ανταγωνισμών, σάμπως να μπορούσαν οι εθνικές διαφορές να εξισωθούν απλά και μόνο με τις διαφορές στην παραγωγική διαδικασία, υπάρχει μια τάση προς τον οικονομισμό.

Όσο για την περίφημη, ειρωνική και προκλητική ρήση του Μαρξ, πως το «προλεταριάτο δεν έχει πατρίδα», αυτή πρέπει να ερμηνευθεί πρώτα και κύρια με την έννοια πως το προλεταριάτο όλων των εθνών έχει τα *ίδια συμφέροντα*, γεγονός που ο Μαρξ το θεωρούσε περίπου ισοδύναμο με την κατάργηση της εθνικότητας (βλ. το απόσπασμα από τη *Γερμανική • Ιδεολογία*, που παρατέθηκε παραπάνω): για το προλεταριάτο, το έθνος αποτελεί απλά και μόνο το άμεσο πολιτικό πλαίσιο για την κατάληψη της εξουσίας. Ο αντιπατριωτισμός όμως του Μαρξ έχει βαθύτερη σημασία: 1. για τον προλεταριακό ουμανισμό, η ανθρωπότητα ολόκληρη αποτελεί τη σημαντική ολότητα, την υπέρτατη αξία, τον τελικό σκοπό· 2. για τον ιστορικό υλισμό, ο κομμουνισμός δεν μπορεί παρά να εγκαθιδρυθεί σε παγκόσμια κλίμακα χάρη στην τεράστια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, που ξεπερνούν τα στενά πλαίσια των εθνικών κρατών.

Αν και το Κομμουνιστικό Μανιφέστο έθεσε τις βάσεις του προλεταριακού διεθνισμού, δεν έδωσε ούτε και την παραμικρή ένδειξη συγκεκριμένης πολιτικής στρατηγικής σε σχέση με το εθνικό ζήτημα. Μια τέτοια στρατηγική δεν αναπτύχθηκε παρά μόνο αργότερα και ιδιαίτερα στα κείμενα του Μαρξ για την Πολωνία και την Ιρλανδία (καθώς επίσης και στην πάλη που έδωσε στη Διεθνή εναντίον του φιλελεύθερου δημοκρατικού εθνικισμού του Μαντζίνι και του εθνικού μηδενισμού των προυντονιστών). Η υποστήριξη της πάλης της Πολωνίας για την εθνική χειραφέτηση αποτελούσε παράδοση στο δημοκρατικό εργατικό κίνημα του δεκατουένατου αιώνα. Ο Μαρξ κι ο Ένγκελς, μολοντι ανήκαν σ' αυτή την παράδοση, υποστήριζαν την Πολωνία λιγότερο σ' όνομα της γενικής δημοκρατικής αρχής της αυτο-

διάθεσης των εθνών, και περισσότερο εξαιτίας της πάλης των πολωνών εναντίον της τσαρικής Ρωσίας, του κύριου οχρού της αντίδρασης στην Ευρώπη και του *betwixt* των ιδρυτών του επιστημονικού σοσιαλισμού. Η προσέγγιση αυτή περιέκλεινε μια ορισμένη ασάφεια: αν η Πολωνία επρόκειτο να υποστηριχθεί μόνον επειδή η εθνική της πάλη ήταν συνάμα και αντιτσαρική πάλη, αυτό σήμαινε πως οι φιλορώσοι σλάβοι (όπως οι τσέχοι) δεν είχαν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης; Πρόκειται ακριβώς για το πρόβλημα με το οποίο καταπιάστηκε ο Ένγκελς το 1848-49.

Από την άλλη μεριά, τα κείμενα για την Ιρλανδία έχουν ευρύτερη εφαρμογή και δηλώνουν έμμεσα ορισμένες γενικές αρχές πάνω στο ζήτημα των καταπιεσμένων εθνών. Ο Μαρξ, σε μια πρωιμή φάση, ήταν υπέρ της αυτονομίας της Ιρλανδίας στους κόλπους μιας ένωσης με τη Βρετανία, και πίστευε πως η διέξοδος στην καταπίεση των ιρλανδών (από τους μεγάλους άγγλους γαιοκτήμονες) θα περνούσε μέσα από τη νίκη της εργατικής τάξης (χαρτιστές) στην Αγγλία. Απ' την άλλη μεριά, στη δεκαετία του '60 θεωρούσε την απελευθέρωση της Ιρλανδίας ως προϋπόθεση για την απελευθέρωση του αγγλικού προλεταριάτου. Τα κείμενα του για την Ιρλανδία την περίοδο αυτή, έθεταν υπό επεξεργασία τρία θέματα που θα 'ταν σημαντικά για τη μελλοντική εξέλιξη της μαρξιστικής θεωρίας για την εθνική αυτοδιάθεση στη διαλεκτική της σχέση με τον προλεταριακό διεθνισμό: 1. μόνο η εθνική απελευθέρωση του καταπιεσμένου έθνους κάνει δυνατή την υπερνίκηση των εθνικών διαιρέσεων και ανταγωνισμών, και επιτρέπει στην εργατική τάξη και των δυο εθνών να ενωθεί εναντίον του κοινού τους εχθρού, των καπιταλιστών 2. η καταπίεση ενός άλλου έθνους εντέλει στην ενίσχυση της ιδεολογικής ηγεμονίας της αστικής τάξης πάνω στους εργάτες του καταπιεστικού έθνους: «Κάθε έθνος που καταπιέζει ένα άλλο σφυρηλατεί τις δίκτες του αλυσίδες» 3. η χειραφέτηση του καταπιεσμένου έθνους εξασθενίζει τις οικονομικές, πολιτικές, στρατιωτικές και ιδεολογικές βάσεις των κυρίαρχων τάξεων του καταπιεστικού έθνους, και αυτό συμβάλλει στην επαναστατική πάλη της εργατικής τάξης του έθνους αυτού.

° Ένγκελς

Οι θέσεις του Ένγκελς πάνω στην Πολωνία και την Ιρλανδία ήταν γενικά ανάλογες με κείνες του Μαρξ. Ωστόσο, στα κείμενα του βρίσκει κανείς την παράδοξη θεωρητική έννοια, το δόγμα των «μη ιστορικών εθνών», το οποίο -μολονότι κατά την άποψη μου είναι θεμελιακά ξένο προς τον μαρξισμό² -αξίζει να εξετασθεί ως ακραίο παράδειγμα των λαθών που μπορούν να γίνουν πάνω στο εθνικό ζήτημα, ακόμη κι όταν στηρίζεται κανείς σε επαναστατικές σοσιαλιστικές και δημοκρατικές θέσεις. Το 1848-49, ο Ένγκελς αναλύοντας την αποτυχία της δημοκρατικής επανάστασης στην Κεντρική Ευρώπη, την απέδιδε στον αντεπαναστατικό ρόλο που έπαιξαν ο. νοτιοσλαβικές εθνότητες (τσέχοι, σλοβακοί, κροάτες σέρβοι, ρουμάνοι, σλοθένοι, δαλμάτιοι, μοραβίοι, ρουθένιοι κλπ), οι οποίες στρατολογήθηκαν «en masse στις αυτοκρατορικές αυστριακές και ρωσικές στρατιές και χρησιμοποιήθηκαν από τις δυνάμεις της αντίδρασης για να συντρίψουν τη φιλελεύθερη επανάσταση στην Ουγγαρία, την Πολωνία, την Αυστρία και την Ιταλία.

Πράγματι, ο αυτοκρατορικός αυστριακός στρατός αποτελούνταν από αγρότες, τόσο σλάβους όσο και γερμανούς/αυστριακούς. Η νίκη της αντεπανάστασης έγινε δυνατή απο έναν σημαντικό παράγοντα: η αστικοφιλελεύθερη ηγεσία της επανάστασης ήταν ιδιαίτερα διστακτική, ιδιαίτερα «μετριοπαθής» και ιδιαίτερα φοβισμένη για να βάλει σε κίνηση την εθνική αγροτική επανάσταση. Στάθηκε επομένως ανήμπορη να κερδίσει τη μάξα των αγροτών και των εθνικών μειονοτήτων με το μέρος της και να την εμποδίσει να γίνει το τυφλό

όργανο της αντίδρασης. Η επανάσταση του 1848 αποτελεί κλασικό παράδειγμα επανάστασης που απέτυχε επειδή δεν έδωσε ριζοσπαστική λύση στο αγροτικό και στο εθνικό ζήτημα (ακριβώς εκείνο που έκανε την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 να πετύχει). Η αποτυχία τούτη απέρρεε από τη στενή κοινωνική βάση της ηγεσίας της: η κεντροευρωπαϊκή φιλελεύθερη αστική τάξη δεν ήταν πια, τον δεκατοένατο αιώνα, σημαντική επαναστατική τάξη.

Επειδή ο Ένγκελς δεν κατόρθωσε να κατανοήσει τις πραγματικές *ταξικές* αιτίες της ήττας του 1848-49, προσπάθησε να την εξηγήσει με τη μεταφυσική ιδεολογία: με τη θεωρία των σύμφυτα αντεπαναστατικών «μη ιστορικών εθνών» -κατηγορία στην οποία περιλαμβάνει, φϋρδην-μίγδην, τους νοτιοσλάβους, τους βρετανούς, τους σκώτους και τους βάσκους. Σύμφωνα με τον Ένγκελς, «τ' απομεινάρια αυτά του έθνους, που συντρίφθηκε ανελέητα, όπως έλεγε ο Χέγγελ, από την πορεία της ιστορίας, το *εθνικό* αυτό *απόρριμμα*, αποτελεί πάντοτε τον φανατικό εκπρόσωπο της αντεπανάστασης και παραμένει το ίδιο ίσαμε να εξαφανισθεί ή να αποεθνικοποιηθεί, καθώς η ύπαρξη του ολόκληρη είναι από μόνη της μια διαμαρτυρία εναντίον της μεγάλης ιστορικής επανάστασης».³ Ο Χέγγελ, ο δημιουργός της θεωρίας, υποστήριξε πως τα έθνη που δεν είχαν κατορθώσει να δημιουργήσουν κράτος, ή που το κράτος τους έχει καταστραφεί εδώ και καιρό, είναι «μη-ιστορικά» και καταδικασμένα να εξαφανιστούν. Ανέφερε ακριβώς ως παράδειγμα τους νοτιοσλάβους -τους βούλγαρους, τους σέρβους κλπ. Ο Ένγκελς ανέπτυξε το ψευδοϊστορικό αυτό μεταφυσικό επιχείρημα σ' ένα άρθρο το 1855, στο οποίο τόνιζε πως ο «πανσλαβισμός είναι ένα κίνημα που προσπαθεί να σβήσει ό,τι δημιούργησε η ιστορία χιλιάδων χρόνων, ένα κίνημα που δεν μπορεί να πραγματοποιήσει τους στόχους του χωρίς να σβήσει από τον χάρτη της Ευρώπης την Τουρκία, την Ουγγαρία και τη μισή Γερμανία...»⁴ Δεν χρειάζεται να προσθέσουμε πως ένα τέτοιο επιχείρημα χρωστούσε περισσότερο στις συντηρητικές αρχές της ιστορικής σχολής του δικαίου (Σαβινύ, κλπ) παρά στις επαναστατικές ιδέες του ιστορικού υλισμού! Κατά παράδοξο τρόπο, ο ίδιος ο Ένγκελς, σ' ένα άρθρο του της ίδιας περιόδου (1853), τόνιζε πως η Τουρκική Αυτοκρατορία ήταν προορισμένη ν' αποσυντεθεί ως αποτέλεσμα της απελευθέρωσης των βαλκανικών εθνών, γεγονός που δεν τον άφηνε καθόλου έκπληκτο μια και, σαν καλός διαλεκτικός, θαύμαζε στην ιστορία «τις ατέλειωτες μεταβολές της ανθρώπινης μοίρας... όπου τίποτα δεν μένει σταθερό εκτός από την αστάθεια, και τίποτα ακίνητο εκτός από την κίνηση».⁵

Μια σειρά άρθρων του 1866 για την Πολωνία⁶ κατέδειχναν την ιδεολογική συνέπεια του Ένγκελς, ο οποίος επέμενε ν' αντιπαραθέτει τα «μεγάλα ιστορικά έθνη της Ευρώπης» (Ιταλία, Πολωνία, Ουγγαρία και Γερμανία), που το δικαίωμα τους στην εθνική ενότητα και ανεξαρτησία γινόταν αποδεκτό, στα «πολλά ίχνη εθνών» δίχως καμιά «ευρωπαϊκή σημασία» και δίχως καμιά «εθνική ζωτικότητα» (ρουμάνους, σέρβους, κροάτες, τσέχους, σλοβάκους, κλπ), που ήταν όργανα στα χέρια του Τσάρου και του Ναπολέοντα του Γ'. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε υπέρ του Ένγκελς πως επρόκειτο για άρθρα εφημερίδας, από τα οποία έλειπε ο αυστηρός χαρακτήρας του επιστημονικού έργου, και ότι επομένως έχουν διαφορετική αξία από τα καθαυτό θεωρητικά του κείμενα. Επιπλέον, η βάση της θέσης του Ένγκελς ήταν δημοκρατική και επαναστατική: πώς να ηττηθεί ο τσαρισμός και η Αυστριακή Αυτοκρατορία. Με κανένα τρόπο δεν παρακινήθηκε από κάποιου είδους σλαθοφοβία. Σ' ένα άρθρο γραμμένο πριν από την επανάσταση του 1848, καλούσε για την ήττα της Αυστριακής Αυτοκρατορίας ώστε «να ξεκαθαρίσουν όλα τα εμπόδια από το δρόμο για την απελευθέρωση των ιταλών και των σλάβων»⁷ Και ούτε ο Ένγκελς έπεσε θύμα του γερμανικού σωβινισμού, όπως αποδείχθηκε από τις επιθέσεις του εναντίον της γερμανικής μειονότητας στην Ουγγαρία (Siebenburger Sachsen), που «επιμένει να διατηρήσει μια παράλογη εθνικότητα μέσα σε μια ξένη χώρα».⁸

Η Ριζοσπαστική Αριστερά εναντίον του Εθνικού Σεπαρατισμού

Το «ριζοσπαστικό αριστερό» ρεύμα (Linksradikale) που εκπροσωπούσε η Λούξεμπουργκ, ο Πάνεκοκ, ο Τρότσκι (πριν από το 1917) και ο Στράσερ, χαρακτηριζόταν, σε διάφορους βαθμούς και μερικές φορές με πολύ διαφορετικές μορφές, από την αντίθεση του στον εθνικό σεπαρατισμό, στο όνομα της αρχής του προλεταριακού διεθνισμού. Επιπλέον, η στάση του πάνω στο εθνικό ζήτημα αποτελούσε μιαν από τις πρωταρχικές διαφορές ανάμεσα στο ρεύμα αυτό και στον Λένιν, προς τον οποίο ήταν κοντά ως προς τη μαρξιστική και επαναστατική του προσέγγιση.

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ίδρυσε το 1893 το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα του Βασιλείου της Πολωνίας (SDKP) με μαρξιστικό και διεθνιστικό πρόγραμμα, σε αντιπαράθεση με το Πολωνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (PPS), που στόχο του είχε την πάλη για την ανεξαρτησία της Πολωνίας. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ και οι σύντροφοι της του SDKP, καταγγέλλοντας το PPS (και δικαιολογημένα σε κάποιο βαθμό) ως σοσιαλπατριωτικό κόμμα, ήταν αποφασιστικά αντίθετοι στο σύνθημα της ανεξάρτητης Πολωνίας, και τόνιζαν, απεναντίας, το στενό δεσμό ανάμεσα στο ρωσικό και το πολωνικό προλεταριάτο, καθώς και την κοινή τους μοίρα. Το «Βασίλειο της Πολωνίας» (τμήμα της Πολωνίας που προσαρτήθηκε στην Τσαρική Αυτοκρατορία), έλεγαν, πρέπει να προχωρήσει προς την εδαφική *αυτόνομη*, και όχι προς την ανεξαρτησία, μέσα στα πλαίσια της μελλοντικής ρωσικής δημοκρατίας.

Το 1896, η Λούξεμπουργκ εκπροσώπησε το SDKP στο Συνέδριο της Δεύτερης Διεθνούς. Οι θέσεις που υποστήριξε στην παρέμβαση της εκτέθηκαν σ' ένα μεταγενέστερο άρθρο: η απελευθέρωση της Πολωνίας είναι το ίδιο ουτοπική με την απελευθέρωση της Τσεχοσλοβακίας, της Ιρλανδίας και της Αλαστίας-Λωραίνης... Η ενοποιητική πολιτική παλη του προλεταριάτου δεν πρέπει ν' αντικατασταθεί από μια «σειρά εθνικών αγώνων». Θα έπαιρνε ^ς θεωρητικές βάσεις για τη θέση αυτή από την έρευνα που έκανε για τη διδακτορική της διατριβή, «Η Βιομηχανική Ανάπτυξη της Πολωνίας» (1898) °. Το κεντρικό θέμα του έργου αυτού ήταν πως, από οικονομική άποψη, η Πολωνία είχε ήδη ενσωματωθεί στη Ρωσία. Η βιομηχανική ανάπτυξη της Πολωνίας πραγματοποιούνταν χάρη στις ρωσικές αγορές και, κατά συνέπεια, η πολωνική οικονομία δεν θα μπορούσε πια να υπάρξει ξεχωριστά από τη Ρωσική ο.κονομία. Η πολωνική ανεξαρτησία ήταν επιδίωξη των φεουδαρχών πολωνών ευγενών σήμερα, η βιομηχανική ανάπτυξη είχε υπονομεύσει τις βάσεις της επιδίωξης τούτης. Μήτε η πολωνικήάστική τάξη. που το οικονομικό της μέλλον εξαρτιόνταν από τη ρωσική οικονομία, μήτε το πολωνικό προλεταριάτο, που τα ιστορικά του συμφέροντα βρίσκονται στην επαναστατική συμμαχία με το ρωσικό προλεταριάτο, ήταν εθνικιστικά. Μονάχα η ακροαστική τάξη και τα προκαπιταλιστικά στρώματα τρέφονταν ακόμη απο το ουτοπικό όνειρο της ενιαίας και ανεξάρτητης Πολωνίας. Από την άποψη αυτή η Λούξεμπουργκ θεωρούσε πως το βιβλίο της ήταν το πολωνικό ισοδύναμο της «Ανάπτυξης του Καπιταλισμού στη Ρωσία» του Λένιν," το οποίο στρεφόταν εναντίον των ουτοπικών και οπισθοδρομικών επιδιώξεων των ρώσων λαϊκιστών.

Η πιο επίμαχη ανάλυση της για το εθνικό ζήτημα (την οποία, ειδικότερα, καταπολέμησε ο Λένιν) ήταν η σειρά των άρθρων του 1908, που δημοσιεύθηκαν με τον τίτλο «Το Εθνικό Ζήτημα και η Αυτονομία» στην εφημερίδα του Πολωνικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (το οποίο, μετά την προσχώρηση της λιθουανικής μαρξιστικής ομάδας, είχε γίνει SDKPiL). Οι κύριες -και πιο αμφισβητήσιμες- απόψεις που πρόβαλαν τα άρθρα αυτά ήταν

οι ακόλουθες: 1. το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης είναι *αφηρημένο και μεταφυσικό*, όπως το λεγόμενο «δικαίωμα στη δουλειά», που υπεράσπιζαν οι ουτοπιστές του δεκατονένιατου αιώνα, ή όπως το γελοίο «δικαίωμα των ανθρώπων να τρών σε χρυσά πιάτα», που το διακήρυξε ο συγγραφέας Τσερντισέφσκν 2. η υπεράσπιση του δικαιώματος της απόσχισης των εθνών σημαίνει στην πραγματικότητα την υπεράσπιση του *αστικού* εθνικισμού: το έθνος, ως ομοιόμορφη και ομοιογενής οντότητα, δεν υπάρχει -οι τάξεις του έθνους έχουν συγκρουόμενα μεταξύ τους συμφέροντα και «δικαιώματα» 3. η ανεξαρτησία των μικρών εθνών γενικά, και της Πολωνίας ιδιαίτερα, είναι ουτοπική από οικονομική άποψη και καταδικασμένη από τους νόμους της ιστορίας. Για την Λούξεμπουργκ δεν υπάρχει παρά μόνο μια εξαίρεση στον κανόνα αυτό: τα βαλκανικά έθνη της Τουρκικής Αυτοκρατορίας (οι έλληνες, οι σέρβοι, οι βούλγαροι και οι αρμένιοι). Τα έθνη αυτά είχαν φτάσει σ' έναν ανώτερο βαθμό οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης από την Τουρκία, μιας φθίνουσας αυτοκρατορίας που το βαρύ φορτίο της τα καταπίεζε. Η Λούξεμπουργκ από το 1896 (μετά από την ελληνική εθνική εξέγερση στην Κρήτη) θεωρούσε -σε αντίθεση με τη θέση που υποστήριζε ο Μαρξ την εποχή του Κριμαϊκού Πολέμου- πως η Τουρκική Αυτοκρατορία δεν ήταν βιώσιμη και πως η αποσύνθεσή της σε εθνικά κράτη ήταν αναγκαία για την ιστορική πρόοδο.

Η Λούξεμπουργκ για να υποστηρίξει τις απόψεις της σχετικά με το ότι τα μικρά έθνη δεν είχαν μέλλον, χρησιμοποίησε τα άρθρα του Ένγκελς για τα «μη ιστορικά έθνη» (αν και τα απέδωσε στον Μαρξ: η πραγματική τους πατρότητα αποκαταστάθηκε στην πραγματικότητα το 1913, με την ανακάλυψη των αδημοσίετων επιστολών του Μαρξ και του Ένγκελς). Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησε το άρθρο του Γενάρη του 1849 για την ουγγρική πάλη, παραθέτοντας το απόσπασμα που ήδη αναφέραμε για «τ' απομεινάρια του έθνους, που συντρίφθηκε ανελέητα από την πορεία της ιστορίας». Αναγνώρισε πως οι απόψεις του Ένγκελς για τους νοτιοσλάβους ήταν λαθεμένες, αλλά πίστευε πως η μέθοδος του ήταν σωστή και εκθείασε τον «νηφάλιο ρεαλισμό του, που ήταν απαλλαγμένος από κάθε συναισθηματισμό», καθώς επίσης και την περιφρόνηση του για τη μεταφυσική ιδεολογία των δικαιωμάτων των εθνών.¹²

Όπως είναι γνωστό, η Λούξεμπουργκ το 1944 ήταν μια από τους ελάχιστους ηγέτες της Δεύτερης Διεθνούς που δεν υπέκυψαν στο τεράστιο κύμα του σοσιαλπατριωτισμού που κατέκλυσε την Ευρώπη με τον ερχομό του πολέμου. Φυλακισμένη από τις γερμανικές αρχές για τη διεθνιστική και αντιμιλιταριστική προπαγάνδα της, έγραψε το 1915 και έβγαλε κρυφά από τη φυλακή την περίφημη Μπροσούρα του Γιούνιους. Στο κείμενο αυτό η Λούξεμπουργκ υιοθετούσε, σε κάποιο βαθμό, την αρχή της αυτοδιάθεσης: «ο σοσιαλισμός αναγνωρίζει σε κάθε λαό το δικαίωμα της ανεξαρτησίας και την ελευθερία να χειρίζεται ανεξάρτητα τις τύχες του».¹³ Γι' αυτήν ωστόσο, το δικαίωμα αυτό της αυτοδιάθεσης δεν θα μπορούσε ν' ασκηθεί μέσα στους κόλπους των υπαρχόντων καπιταλιστικών κρατών, και ιδιαίτερα των αποικιοκρατικών κρατών. Πώς θα μπορούσε κανείς να μιλάει για «ελεύθερη επιλογή» σε σχέση με ιμπεριαλιστικά κράτη όπως η Γαλλία, η Τουρκία, ή η Τσαρική Ρωσία; Στην εποχή του ιμπεριαλισμού, η πάλη για το «εθνικό συμφέρον» είναι εξαπάτηση, όχι μόνο σε σχέση με τις μεγάλες αποικιακές δυνάμεις, αλλά επίσης και για τα μικρά έθνη, που δεν είναι «παρά μόνο τα πιόνια στην ιμπεριαλιστική σκακιέρα των μεγάλων δυνάμεων».¹⁴

Οι θεωρίες της Λούξεμπουργκ για το εθνικό ζήτημα, που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στο 1893 και στο 1917, στηρίζονται σε τέσσερα βασικά θεωρητικά, μεθοδολογικά και πολιτικά σφάλματα.

1. Ειδικότερα πριν από το 1914, υιοθέτησε την οικονομιστική προσέγγιση στο πρόβλημα: η Πολωνία είναι οικονομικά εξαρτημένη από τη Ρωσία, και γιαυτό δεν μπορεί να 'ναι πολιτικά ανεξάρτητη -επιχείρημα που τείνει ν' αγνοήσει την ιδιαιτερότητα και τη σχετική μο-

ναδικότητα της κάθε πολιτικής κατάστασης. Η ντετερμινιστική και οίκονομιστική αυτή μέθοδος είναι ιδιαίτερα έκδηλη στη διδακτορική της διατριβή και στα πρώιμα κείμενα της για το πολωνικό ζήτημα: η βιομηχανική ανάπτυξη της Πολωνίας, που συνδέεται με τη ρωσική αγορά, καθορίζει «με τη σιδερένια δύναμη της ιστορικής αναγκαιότητας» (έκφραση που συχνά χρησιμοποιούσε την περίοδο αυτή η Λούξεμπουργκ, μαζί με μια άλλη του ίδιου τύπου: «με το αναπόφευκτο φυσικού νόμου») την ουτοπική φύση της πολωνικής ανεξαρτησίας από τη μια μεριά, και την ενότητα ανάμεσα στο ρωσικό και το πολωνικό προλεταριάτο απ' την άλλη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αδιαμεσολάβητης αυτής εξομοίωσης της πολιτικής με την οικονομία αποτελεί ένα άρθρο που έγραψε το 1902 για τον σοσιαλαπιαρισμό, στο οποίο τόνιζε πως η οικονομική τάση -«και επομένως» η πολιτική τάση- στην Πολωνία ήταν υπέρ της ένωσης με τη Ρωσία· η φράση «και επομένως» ήταν έκφραση αυτής της έλλειψης διαμεσολάβησης, που δεν αποδεικνυόταν, αλλά απλά και μόνο γινόταν δεκτή ως αυτονόητη¹⁵. Ωστόσο, ο τύπος αυτός της επιχειρηματολογίας άρχισε να εξαφανίζεται καθώς η Λούξεμπουργκ κατόρθωνε ολοένα και περισσότερο ν' αποφεύγει την παγίδα του οικονομισμού, δηλ. συγκεκριμένα μετά από το 1914, όταν έπλασε τη φράση «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα» (Μπροσούρα του Γιούνιους), που εκφράζε τη θεμελιακή μεθοδολογική ρήξη με τον φαναλιστικό, καουτσικικού τύπου οικονομισμό. Τα επιχειρήματα της πανω στο εθνικό ζήτημα στην Μπροσούρα του Γιούνιους ήταν κατά βάση πολιτικά, και δεν στηρίζονταν σε καμιά μηχανιστική προκατάληψη.

2· Για την Λούξεμπουργκ, το έθνος ήταν ουσιαστικά πολιτιστικό φαινόμενο. Αυτό παλιτίνει να μειώσει τη σημασία της πολιτικής της διάστασης, που δεν μπορεί να εξισωθεί απλά και μόνο με την οικονομία ή την ιδεολογία, και που η συγκεκριμένη της μορφή είναι το ανεξάρτητο εθνικό κράτος (ή η πάλη για την εγκαθίδρυση του). Να γιατί η Λούξεμπουργκ ήταν υπέρ της κατάργησης της εθνικής καταπίεσης και της αναγνώρισης της «ελευθερης πολιτιστικής ανάπτυξης», και συνάμα αρνούνταν να ενθαρρύνει τον σεπαρατισμο η το δικαίωμα της πολιτικής ανεξαρτησίας. Δεν κατανοούσε πως η άρνηση του δικαιώματος να συγκροτηθεί ανεξάρτητο εθνικό κράτος αποτελεί ακριβώς μια απο τις κυρίες μορφές της εθνικής καταπίεσης.

³· Η Λούξεμπουργκ έβλεπε μονάχα τις αναχρονιστικές, μικροαστικές και αντιδραστικές πλευρές των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων, και δεν κατανοούσε τον επαναστατικό τους δυναμισμό εναντίον του τσαρισμού (κ. αργότερα, μέσα σ' άλλα πλαίσια, εναντίον του ιμπεριαλισμού και του απο.κ.οκρατ.σμού). Μ' άλλα λόγια, δεν κατανόησε την περίπλοκη και αντιθετική διαλεκτική της *ό,τις φύσης* των εθνικιστικών αυτών κινήματων. Σε σχέση ^ τη Ρωσία, υποτιμούσε γενικά τον επαναστατικό ρόλο των μη προλεταριακών συμμάχων εργατικής τάξης: την αγροτιά και τις καταπιεσμένες εθνότητες. Θεωρούσε τη Ρωσική Επανάσταση ως *καθαρά* εργατική, και όχι -όπως ο Λένιν- ως *καθοδηγούμενη* απο το προλεταριάτο¹⁶.

Απέτυχε να κατανοήσει πως η εθνική απελευθέρωση των καταπιεσμένων εθνών δεν αποτελεί μονάχα διεκδίκηση της «ουτοπικής» «αντιδραστικής» και «προκαπιταλιστικής» μικροαστικής τάξης αλλά και των *μαζών στο σύνολο τους*, συμπεριλαμβανομένου και του προλεταριάτου· και ότι επομένως, η αναγνώριση από το ρωσικό προλεταριάτο του δικαιώματος των εθνών στην αυτοδιάθεση ήταν *αναγκαίος όρος* για την αλληλεγγύη του με το προλεταριάτο των καταπιεσμένων εθνών.

Ποια ήταν η πηγή των λαθών, των ανακολουθιών και των ανεπαρκειών αυτών; Θα 'ταν λάθος να νομίσουμε πως συνδεόταν λογικά με τη μέθοδο της Λούξεμπουργκ (εκτός από τον οικονομισμό πριν από το 1914) ή με τις πολιτικές της θέσεις συνολικά (π.χ. για το κόμμα, Νά τη δημοκρατία κλπ.). Στην πραγματικότητα, οι θεωρίες τούτες δεν προσιδίαζαν μόνο στην Λούξεμπουργκ, αλλά τις συμμερίζονταν κι άλλοι ηγέτες του SDKiL, ακόμη κι εκεί-

νοι, που, όπως ο Ντζερζίνσκι, υποστήριζαν τον μπολσεβικισμό. Το πιθανότερο είναι πως η μονόπλευρη θέση της Λούξεμπουργκ ήταν, σε τελευταία ανάλυση, το ιδεολογικό υπο-προϊόν της διαρκούς, έντονης και σκληρής πάλης του SDKiL ενάντια στο PPS.¹⁷

Γιαυτό, η διαφωνία ανάμεσα στον Λένιν και την Λούξεμπουργκ ήταν, σ' έναν ορισμένο βαθμό, (τουλάχιστον σε σχέση με την Πολωνία) το αποτέλεσμα της διαφορετικής σκοπιάς των ρώσων διεθνιστών (που πάλευαν εναντίον του μεγαλωρωσικού σωβινισμού) και των πολωνών διεθνιστών (που καταπολεμούσαν τον πολωνικό σοσιαλπατριωτισμό). Ο Λένιν φάνηκε κάποτε ν' αναγνωρίζει έναν ορισμένο «καταμερισμό εργασίας» ανάμεσα στους ρώσους και τους πολωνούς μαρξιστές σχετικά με το ζήτημα αυτό. Μετά απ' αυτό, η κύρια κριτική του κατά της Λούξεμπουργκ ήταν ότι προσπάθησε να γενικεύσει μια ορισμένη και συγκεκριμένη κατάσταση (την Πολωνία σ' ένα ιδιαίτερο σημείο της ιστορίας) και γιαυτό ν' αρνηθεί όχι μόνο την πολωνική ανεξαρτησία, αλλά και την ανεξαρτησία όλων των άλλων μικρών καταπιεσμένων εθνών.

Ωστόσο, σ' ένα άρθρο, η Λούξεμπουργκ παρουσίασε το πρόβλημα με ιδιαίτερα ανάλογους όρους μ' εκείνους του Λένιν: στην εισαγωγή του 1905 στη συλλογή *Το Πολωνικό Ζήτημα και το Σοσιαλιστικό Κίνημα*.¹⁸ Στο δοκίμιο αυτό, η Λούξεμπουργκ διέκρινε προσεκτικά το αναντίρρητο *δικαίωμα* της ανεξαρτησίας κάθε έθνους («που πηγάζει από τις στοιχειώδεις αρχές του σοσιαλισμού»), που το αναγνώριζε, από την *επιθυμία* της ανεξαρτησίας αυτής για την Πολωνία, που την αρνιόταν. Πρόκειται επίσης για ένα από τα λίγα κείμενα στα οποία αναγνώριζε τη σημασία, το βάθος και τη δικαίωση ακόμη των εθνικών αισθημάτων (μολονότι τα θεωρούσε απλά και μόνο «πολιτιστικό» φαινόμενο), και τόνιζε πως η εθνική καταπίεση αποτελεί την «πιο αβάστακτη καταπίεση στη βαρβαρότητα της» που δεν μπορεί παρά μόνο να γεννά «την εχθρότητα και την εξέγερση». Το έργο αυτό, μαζί μ' ορισμένα αποσπάσματα από τη Μπροσούρα του Γιούνιους, δείχνει πως η σκέψη της Λούξεμπουργκ παραήταν ρεαλιστική, με την επαναστατική έννοια της λέξης, για να παρουσιάσει απλώς μιαν ευθύγραμμη συνοχή, μεταφυσικού και άκαμπτου είδους.

Ο Τρότσκι

Τα κείμενα του Τρότσκι για το εθνικό ζήτημα πριν από το 1917 μπορούν να ορισθούν ως «εκλεκτικά» (η λέξη του χρησιμοποίησε ο Λένιν για να τα επικρίνει), και κατέχουν ενδιάμεση θέση ανάμεσα στην Λούξεμπουργκ και τον Λένιν. Ειδικότερα, ήταν μετά από το 1914 που ο Τρότσκι άρχισε να ενδιαφέρεται για το εθνικό ζήτημα. Καταπιάστηκε μ' αυτό στην μπροσούρα του *Ο Πόλεμος και η Διεθνής* (1914) -έργο πολεμικής που στρεφόταν εναντίον του σοσιαλπατριωτισμού- από δύο διαφορετικές -αν όχι αντιφατικές- σκοπιές.

1. Ιστορική/οικονομική προσέγγιση. Ο παγκόσμιος πόλεμος ήταν το προϊόν της αντίφασης ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις, που τείνουν προς την παγκόσμια οικονομία, και στο περιοριστικό πλαίσιο του εθνικού κράτους. Ο Τρότσκι συνεπώς ανήγγειλε «την καταστροφή του εθνικού κράτους ως *ανεξάρτητης οικονομικής οντότητας*» -που από την αυστηρά οικονομική άποψη, αποτελούσε ολότελα δικαιώσιμη πρόταση. Ωστόσο, από την πρόταση αυτή κατέληξε στην «κατάρρευση» (Zusammenbruch) και στην «καταστροφή» (Zertrümmerung) του εθνικού κράτους *γενικά* το εθνικό κράτος σαν τέτοιο, η ίδια η έννοια του έθνους, δεν θα μπορούσε να υπάρξει στο μέλλον παρά μόνο ως «πολιτιστικό, ιδεολογικό και ψυχολογικό φαινόμενο». Επρόκειτο βέβαια για μια non sequitur απόδειξη. Ο τερματισμός της οικονομικής ανεξαρτησίας του εθνικού κράτους με κανένα τρόπο δεν είναι συνώνυμος με την εξαφάνιση του εθνικού κράτους ως πολιτικής οντότητας. Ο Τρότσκι, όπως κι η Λούξεμπουργκ, έτεινε να περιορίσει το έθνος είτε στην οικονομία είτε στον πολιτισμό, κι

έτσι έχανε από τα μάτια του τη συγκεκριμένη πολιτική πλευρά του προβλήματος: το εθνικό κράτος ως πολιτικό φαινόμενο ξεχωριστό από την οικονομική και την ιδεολογική σφαίρα (έχοντας, φυσικά, διαμεσολαβημένες σχέσεις και με τις δύο).

2. Συγκεκριμένη πολιτική προσέγγιση. Ο Τρότσκι, σε αντίθεση με την Λούξεμπουργκ, διακήρυξε απερίφραστα το δικαίωμα των εθνών στην αυτοδιάθεση ως έναν από τους όρους για την «ειρήνη ανάμεσα τους», που την αντιπαρέθετε στην «ειρήνη των διπλωματών». Επιπρόσθετα, υποστήριζε την προοπτική της ανεξάρτητης και ενιαίας Πολωνίας (δηλ. απαλλαγμένης από την τσαρική, αυστριακή και γερμανική κυριαρχία) καθώς επίσης και την ανεξαρτησία της Ουγγαρίας, της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας, της Σερβίας, της Βοημίας κλπ. Σ' αυτήν ακριβώς την απελευθέρωση των εθνών αυτών και στην ένωση τους σε μια βαλκανική ομοσπονδία έβλεπε το καλύτερο εμπόδιο για τον τσαρισμό στην Ευρώπη. Πέρα απ' αυτό, ο Τρότσκι, με αξιοσημείωτη διορατικότητα, αποκάλυπτε τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον προλεταριακό διεθνισμό και στα εθνικά δικαιώματα: η καταστροφή της Διεθνούς από τους σοσιαλπατριώτες δεν αποτελούσε έγκλημα μόνο εναντίον του σοσιαλισμού, αλλά κι εναντίον των «εθνικών συμφερόντων, με την ευρύτερη και ορθότερη έννοια τους», μια και διέλυε τη μόνη ικανή δύναμη ν' ανασυγκροτήσει την Ευρώπη πάνω στη βάση των δημοκρατικών αρχών και του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των εθνών.

Ο Τρότσκι, σε μια σειρά άρθρων το 1915 («Έθνος και Οικονομία»), προσπάθησε να προσδιορίσει το εθνικό ζήτημα με ακριβέστερο τρόπο, όχι όμως και δίχως μίαν ορισμένη ασάφεια. Οι αντιφατικές κατευθύνσεις της επιχειρηματολογίας του ήταν ενδεικτικές μιας σκέψης που δεν είχε ακόμη αποκρυσταλλωθεί. Ξεκινούσε με μια πολεμική εναντίον των σοσιαλιμπεριαλιστών, που δικαίωναν την πολιτική τους θέση με την ανάγκη επέκτασης των αγορών και των παραγωγικών δυνάμεων. Η πολεμική τούτη, από μεθοδολογική άποψη, φαινόταν ν' απορρίπτει τον οικονομισμό: ναι, οι μαρξιστές είναι υπέρ της μεγαλύτερης δυνατής επέκτασης στην οικονομική σφαίρα, όχι όμως με κόστος τη διαίρεση, αποδιοργάνωση και εξασθένηση του εργατικού κινήματος. Η επιχειρηματολογία του Τρότσκι ήταν κάπως συγκεκριμένη, στο ότι έγραφε πως το εργατικό κίνημα ήταν «η πιο σημαντική παραγωγική δύναμη της σύγχρονης κοινωνίας»· πάντως, εκείνο που έκανε ήταν να επιβεβαιώσει την πα-Ραμερ,σμένη σημασία του *πολιτικού* κριτηρίου. Ωστόσο, και στα δυο του άρθρα επανερχόταν στις «συγκεντροποιητικές ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης», που απαιτούσαν την καταστροφή του εθνικού κράτους ως εμποδίου για την επέκταση των παραγωγικών δυνάμεων. Πώς μπορούσαν να συμβιβαστούν οι «ανάγκες» αυτές με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των εθνών, το οποίο επίσης αναγνώριζε ο Τρότσκι; Ξέφυγε από το δίλημμα αυτό με μια θεωρητική τούμπα που τον οδηγούσε ξανά στον οικονομισμό: «το κράτος όντας ουσιαστικά οικονομική οργάνωση, θα εξαναγκαστεί να προσαρμοστεί στις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης» Κατά συνέπεια, το εθνικό κράτος θα διαλυόταν στις «Δημοκρατικές Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης», ενώ το έθνος, αποχωρισμένο από την οικονομία και απαλλαγμένο από το παλιό πλαίσιο του κράτους, θα 'χε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης... στη σφαίρα της «πολιτιστικής ανάπτυξης». Το 1917 ο Τρότσκι εγκατέλειψε τις «εκλεκτικές» αυτές θέσεις και υιοθέτησε την λενινιστική αντίληψη για το εθνικό ζήτημα, την οποία υπεράσπισε με θαυμάσιο τρόπο στο Μπρεστ-Λιτόφσκ με την ικανότητα του ως Επίτροπος του Λαού για τις Εξωτερικές Υποθέσεις.

Πάνεκοκ και Στράσερ

Η Ταξική Πάλη και το Έθνος του Πάνεκοκ και *Ο Εργάτης και το Έθνος* του Στράσερ δημοσιεύθηκαν και τα δύο το 1912 στο Ράιχενμπεργκ (Βοημία), ως διεθνιστική απάντηση στις

θέσεις του Όττο Μπάουερ.²² Η κοινή κεντρική ιδέα και των δυο συγγραφέων ήταν η υπεροχή του ταξικού συμφέροντος πάνω στο εθνικό συμφέρον η πρακτική κατάληξη ήταν η ενότητα του αυστριακού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και η άρνηση να διαιρεθεί σε χωριστά η αυτόνομα εθνικά τμήματα. Και οι δύο παρομοίαζαν το έθνος με τη θρησκεία, ως ιδεολογία που προοριζόταν να εξαφανισθεί με τον ερχομό του σοσιαλισμού, και απέρριπταν τη θεωρία του Μπάουερ για το εθνικό ζήτημα ως ανιστορική, ιδεαλιστική και εθνικοπορτουμιστική.

Για τον Πάνεκοκ, το «εθνικό φαινόμενο είναι ένα αστικό ιδεολογικό φαινόμενο». Η πεποίθηση του Μπάουερ πως η ιδεολογία τούτη μπορεί να 'ναι ανεξάρτητη δύναμη, χαρακτηριζε την καντιανή κι όχι την υλιστική μέθοδο. Ωστόσο, εκείνο που ενδιαφέρει είναι ότι τόσο ο Πάνεκοκ όσο και ο Στράσερ αποδέχονταν στα βασικά του σημεία το εθνικό πρόγραμμα του Μπάουερ και της αυστριακής σοσιαλδημοκρατίας: την εθνική αυτονομία στα πλαίσια του πολυεθνικού Αυστρο-ουγγρικού κράτους. Ο Πάνεκοκ τόνιζε παραπέρα πως επρόκειτο για μια αυτονομία στηριγμένη στην αρχή του προσώπου (personal principle) κι όχι στην αρχή του εδάφους, πράγμα που ήταν συνεπές με την αντίληψη του ότι το εθνικό φαινόμενο ήταν καθαρά ιδεολογικό και πολιτιστικό. Είναι αλήθεια πως ο Πάνεκοκ και ο Στράσερ, σε αντίθεση με τον Μπάουερ, δεν θεωρούσαν ότι το πρόγραμμα θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στα πλαίσια του καπιταλισμού, αλλά του απέδιδαν προπαγανδιστική και διαπαιδαγωγική καθαρά αξία.

Ο οικονομισμός ενυπήρχε έμμεσα στην κοινή βασική υπόθεση και των δύο συγγραφέων: η προτεραιότητα του ταξικού συμφέροντος πάνω στο εθνικό οφειλόταν στις οικονομικές ρίζες του πρώτου. Ο Στράσερ, σ' ένα διασκεδαστικό απόσπασμα της μπροσούρας του, διευκρίνιζε πως ο καλός γερμανός και αυστριακός πατριώτης θα εξακολουθούσε να κάνει τα ψώνια του από τα τσέχικα μαγαζιά αν ήταν φτηνότερα από τα αντίστοιχα γερμανικά. Αρκεί όμως στην πραγματικότητα αυτό για να λείει κανείς, όπως έλεγε ο Στράσερ, πως όταν συγκρούονται το εθνικό και το οικονομικό συμφέρον, θα θριαμβεύσει το οικονομικό; Η πολεμική του Πάνεκοκ και του Στράσερ εναντίον του Μπάουερ εντάσσονταν στην επαναστατική προοπτική, αλλά ήταν ατελής στο βαθμό που περιοριζόταν στο ν' αντιπαραθέτει τον διεθνισμό στον αυστρομαρξιστικό εθνικό ρεφορμισμό, δίχως να διατυπώνει μian εναλλακτική συγκεκριμένη πολιτική προσέγγιση στην πραγματική σφαίρα του εθνικού προβλήματος και ιδιαίτερα στην πάλη των καταπιεσμένων εθνών.

Το Αυστρομαρξιστικό Κέντρο και η Πολιτιστική Αυτονομία

Η βασική ιδέα των αυστρομαρξιστών ήταν η πολιτιστική αυτονομία στα πλαίσια του πολυεθνικού κράτους, μέσω της διάταξης των εθνοτήτων σε δημόσιες νομικές ενώσεις (corporations), με μια ολόκληρη σειρά πολιτιστικών, διοικητικών και νομικών αρμοδιοτήτων. Σχετικά με το εθνικό ζήτημα, όπως και με όλα τα πολιτικά ζητήματα, η θεωρία τους χαρακτηριζόταν από τον «κεντρισμό», κάπου μεταξύ μεταρρύθμισης και επανάστασης, μεταξύ εθνικισμού και διεθνισμού. Ήθελαν απ' τη μια ν' αναγνωρίσουν τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων και να διατηρήσουν από την άλλη την ενότητα του Αυστροουγγρικού κράτους. Οι αυστρομαρξιστές, μολοντί έτειναν, όπως η ριζοσπαστική αριστερά, ν' απορρίπτουν τον σεπαρατισμό ως λύση του εθνικού ζητήματος, δεν τον έκαναν μόνο για διαφορετικούς λόγους, αλλά και από μια σχεδόν διαμετρικά αντίθετη σκοπιά.

Καρλ Ρένερ

Πριν από το 1917, ο μελλοντικός καγκελάριος της Αυστρίας (1918-20) δημοσίευσε πολλές

μελέτες για το εθνικό ζήτημα, απ' τις οποίες η πρώτη και περισσότερο γνωστή είναι το *Κράτος και το Έθνος* (1899). Η μέθοδος του ήταν βασικά νομική/συνταγματιστική και η αντίληψη του για το κράτος είχε περισσότερα κοινά με τον Λασάλ παρά με τον Μαρξ (όπως τόνισαν σωστά ο Μέρινγκ, ο Κάουτσκι και ο αστός νομικός Χανς Κέλσεν). Η επιρροή του λασαλικού κρατισμού ενυπήρχε ακόμη και στα πρώιμα κείμενα του, αλλά έγινε πιο φανερή μετά από το 1914, στο έργο του π.χ. *Ο Μαρξισμός, Ο Πόλεμος και Η Διεθνής* (1917), που περιείχε τις ακόλουθες ιδέες (η σχέση τους με τον μαρξισμό είναι κάπως προβληματική):

1. «Η οικονομία υπηρετεί την καπιταλιστική τάξη όλο και πιο αποκλειστικά· από την άλλη μεριά, το κράτος εξυπηρετεί ολοένα και περισσότερο το προλεταριάτο». 2. «Το σπέρμα του σοσιαλισμού βρίσκεται σήμερα σ' όλους τους θεσμούς του καπιταλιστικού κράτους».³

Οι θέσεις του Ρένερ για το εθνικό ζήτημα πρέπει να κατανοηθούν σ' αυτό ακριβώς το φως του «σοσιαλ-κρατισμού»: ο βασικός του στόχος ήταν να σταματήσει την «αποσύνθεση της Αυτοκρατορίας» και τη «διάλυση της Αυστρίας», δηλ. να σώσει το «ιστορικό αυστριακό κράτος». Το Αυστροουγγρικό αυτοκρατορικό κράτος εμφανιζόταν συνεπώς ως το βασικό πλαίσιο της πολιτικής σκέψης του Ρένερ, πλαίσιο που έπρεπε να διατηρηθεί διαμέσου ορισμένων δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων και παραχωρήσεων (πολιτιστικών, νομικών, κλπ.) στις εθνικές μειονότητες. Κατά παράδοξο τρόπο, ήταν εξαιτίας αυτού ακριβώς του κρατισμού που προσπάθησε ο Ρένερ ν' αποπολιτικοποιήσει το εθνικό ζήτημα, να το περιορίσει σε διοικητικό και συνταγματικό ζήτημα⁴ και να το μετασχηματίσει σε νομικό πρόβλημα. Επιδίωξε να εξουδετερώσει τον κίνδυνο του πολιτικού σепαρατισμού και τη ρήξη του πολυεθνικού κράτους μέσα από ένα λεπτό και περίπλοκο νομικοθεσμικό μηχανισμό: εθνικές ενώσεις στηριγμένες στην αρχή της προσωπικότητας, «εθνικό μητρώο» που θα κατέγραφε κάθε άνθρωπο που 'χε επιλέξει εθνικότητα, χωριστούς εκλογικούς κατάλογους για κάθε εθνική μειονότητα, εδαφικά και/ή εθνικά όργανα με διοικητική αυτονομία κλπ. Στην πραγματικότητα, οι θέσεις του Ρένερ, οι οποίες δεν είχαν καμία ταξική προοπτική ούτε επαναστατική κατεύθυνση και παρά τους ισχυρισμούς του συγγραφέα τους, βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό έξω από την πολιτική και θεωρητική σφαίρα του μαρξισμού.

Όττο Μπάουερ

Το μεγάλο έργο του Μπάουερ *Το Εθνικό Ζήτημα και η Σοσιαλδημοκρατία* (1907) είχε σε μεγάλο βαθμό περισσότερη θεωρητική βαρύτητα και επίδραση απ' όσα τα κείμενα του Ρένερ. Ο Μπάουερ ωστόσο, συμεριζόταν μαζί με τον Ρένερ το θεμελιακό αξίωμα του αυστρομαρξισμού: τη διατήρηση του πολυεθνικού κράτους. Ο Μπάουερ έβλεπε τη λύση του εθνικού ζητήματος με ρεφορμιστικούς όρους (η φράση που χρησιμοποιούσε για να χαρακτηρίσει, τη στρατηγική του ήταν η «εθνική εξέλιξη») ως την προοδευτική διαχείριση των θεσμών του Αυστροουγγρικού κράτους: «Είναι απίθανο να μπορέσει η εθνική αυτονομία να να, το αποτέλεσμα βαρυσήμαντης απόφασης ή τολμηρής δράσης. Η Αυστρία θα προχώρησε, βημα-βήμα προς την εθνική αυτονομία... στην μακρόχρονη πορεία της εξέλιξης μέσα από δύσκολους αγώνες. Το νέο Σύνταγμα δεν θα δημιουργηθεί με μια μεγάλη νομοθετική πράξη, αλλά με μια σειρά επαρχιακών και τοπικών νόμων».

Εκείνο που ήταν ιδιαίτερο στην ανάλυση του Μπάουερ ήταν η ψυχολογική και πολιτιστική φύση της θεωρίας του για το εθνικό ζήτημα, που θεμελιωνόταν πάνω στη βάση της αμφίλογης και μυστηριώδους έννοιας των «εθνικών χαρακτηριστικών», που ορίζονταν με ψυχολογικούς όρους: «η διαφορά των στόχων, το γεγονός ότι το ίδιο το κίνητρο μπορεί να προκαλέσει διαφορετικά κινήματα, και ότι η ίδια εξωτερική κατάσταση μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές αποφάσεις». Στην πραγματικότητα, η έννοια τούτη ήταν καθαρά μεταφυσική, νεοκαντιανής προέλευσης. Δεν είναι εκπληκτικό ότι υποβλήθηκε σε αυστηρή κρι-

τική από τους μαρξιστές αντιπάλους του Μπάουερ (Κάουτσκι, Πάνεκοκ, Στράσερ κλπ.).

Η δεύτερη καίρια έννοια στο θεωρητικό οικοδόμημα του Μπάουερ ήταν, βέβαια, η εθνική κουλτούρα, η βάση ολόκληρης της στρατηγικής του για την εθνική αυτονομία. Τοποθετώντας την ανάλυση στο επίπεδο της κουλτούρας, οδηγεί φυσικά κάποιον στο ν' αγνοήσει το πολιτικό πρόβλημα: την αυτοδιάθεση μέσα από τη δημιουργία των εθνικών κρατών. Μ' αυτή την έννοια, ο «κουλτουραλισμός» του Μπάουερ έπαιζε τον ίδιο μεθοδολογικό ρόλο με τον «νομικισμό» του Ρένερ: αποπολιτικοποιούσε το εθνικό ζήτημα.

Κι ακόμη περισσότερο, ο Μπάουερ απέκλειε σχεδόν ολότελα τις τάξεις και την ταξική πάλη από τη σφαίρα της εθνικής κουλτούρας. Ο στόχος του προγράμματος του ήταν να φέρει την εργατική τάξη κοντά στα «πολιτιστικά πλεονεκτήματα» και στην «εθνική πολιτιστική κοινότητα», από την οποία ο καπιταλισμός την απέκλειε. Γιαυτό φαινόταν να θεωρεί τις «πολιτιστικές αξίες» απόλυτα *ουδέτερες* και δίχως ταξικό περιεχόμενο. Έκανε έτσι το αντίστροφο λάθος από τους πιστούς της «πρόλετκουλτ», οι οποίοι αγνοούσαν τη σχετική αυτονομία του πολιτιστικού κόσμου και ήθελαν να τον περιορίσουν άμεσα στην κοινωνική του βάση («προλεταριακή κουλτούρα» εναντίον της «αστικής κουλτούρας»). Ήταν λοιπόν εύκολο στον Πάνεκοκ να τονίζει, στην πολεμική εναντίον του Μπάουερ, πως το προλεταριάτο βρίσκει πολύ διαφορετικά πράγματα στον Γκαίτε και τον Σίλλερ (ή στον Φράιλιγκαρθ και στον Χάινε) από την αστική τάξη. Η περίπλοκη σχέση του προλεταριάτου με την αστική πολιτιστική κληρονομιά, η διαλεκτική σχέση της *Aufhebung* (συντήρηση/άρνηση/υπέρβαση), περιοριζόταν από τον Μπάουερ σε μια απλή πράξη ιδιοποίησης ή μάλλον παθητικής αποδοχής. Προφανώς, ο Μπάουερ είχε δίκιο να τονίζει την αποφασιστική σημασία της κουλτούρας στον προσδιορισμό του εθνικού ζητήματος, η θεωρία του όμως κατέληγε στην πραγματική φετιχοποίηση του εθνικού πολιτισμού, η πιο χαρακτηριστική έκφραση της οποίας ήταν η άποψη πως ο σοσιαλισμός οδηγεί στην *ανάπτυξη της πολιτιστικής διαφοροποίησης ανάμεσα στα έθνη*.²⁶

Εξαιτίας της τάσης του να «εθνικοποιεί» το σοσιαλισμό και το εργατικό κίνημα, της απόρριψης από μέρος του εκείνου που αποκαλούσε «απλοϊκό κοσμοπολιτισμό» του προλεταριάτου στη νηπιακή του ηλικία, και της ανικανότητας του να συλλάβει τη διεθνή σοσιαλιστική κουλτούρα, η θεωρία του Μπάουερ ήταν σε κάποιο βαθμό μολυσμένη από την εθνικιστική ιδεολογία που επιδίωκε να καταπολεμήσει. Δεν είναι λοιπόν παράξενο που έγινε η θεωρία των «εθνικιστικών/πολιτιστικών» ρευμάτων στο εργατικό κίνημα κι όχι μονάχα στην Αυστροουγγαρία, αλλά επίσης και στη Ρωσική Αυτοκρατορία (Μπουντ, καυκάσιοι σοσιαλδημοκράτες, κλπ.) και αλλού. Ωστόσο, παρά τους περιορισμούς αυτούς, το έργο του Μπάουερ έχει μιαν αναντίρρητη θεωρητική αξία, ειδικότερα σε σχέση με την *ιστοριοιστική* φύση της μεθόδου του. Ορίζοντας το έθνος ως το προϊόν της κοινής ιστορικής μοίρας (την υλική βάση, που είναι η ανθρώπινη πάλη εναντίον της φύσης), ως το «μη περατωμένο αποτέλεσμα μιας διαρκούς διαδικασίας», ως την αποκρυστάλλωση των παρελθόντων γεγονότων, ως «παγωμένο κομμάτι της ιστορίας», ο Μπάουερ έμενε σταθερά πάνω στο έδαφος του ιστορικού υλισμού και σε πλήρη αντίθεση με τον αστικό εθνικό συντηρητισμό, τους αντιδραστικούς μύθους του «αιώνιου έθνους» και της ρατσιστικής ιδεολογίας. Η ιστορική αυτή προσέγγιση έδινε στο βιβλίο του Μπάουερ μια πραγματική μεθοδολογική υπεροχή, όχι μόνο πάνω στον Ρένερ, αλλά και πάνω στους περισσότερους μαρξιστές συγγραφείς της περιόδου, που τα κείμενα τους πάνω στο εθνικό ζήτημα είχαν συχνά αφηρημένο και άκαμπτο χαρακτήρα. Στο βαθμό που η μέθοδος του Μπάουερ δεν συνεπαγόταν μόνο την ιστορική ερμηνεία των υπάρχόντων εθνικών δομών, αλλά και την αντίληψη του έθνους ως διαδικασίας, ως κίνησης σε διαρκή μετασχηματισμό, κατόρθωνε ν' αποφύγει το λάθος του Ένγκελς του 1848-50: το γεγονός ότι ένα έθνος (όπως οι τσέχοι) «δεν είχε καμιά ιστορία» δεν σημαίνει κατ' ανάγκη πως δεν θα έχει ούτε μέλλον. Η εξέλιξη του καπιταλισμού στην Κεντρική Ευ-

Ρώπη και στα Βαλκάνια δεν οδηγεί στην αφομοίωση αλλά στο *ξύπνημα* των «μη ιστορικών» εθνών.²⁷

Ο Λένιν και το Δικαίωμα της Αυτοδιάθεσης

Το εθνικό ζήτημα είναι ένα από τα πεδία στα οποία ο Λένιν ανέπτυξε σε μεγάλο βαθμό τη μαρξιστική θεωρία, διατυπώνοντας (πάνω στη βάση των κειμένων του Μαρξ, αλλά και πηγαινόντας περ' απ' αυτά) μια συνεκτική επαναστατική στρατηγική για το εργατικό κίνημα, στηριγμένη στο θεμελιακό σύνθημα της εθνικής αυτοδιάθεσης. Η λενινιστική θεωρία, με τη συνοχή και τον ρεαλισμό της, ήταν πολύ πιο μπροστά από τις θέσεις άλλων μαρξιστών της περιόδου, ακόμη και εκείνων που ήταν κοντύτερα στον Λένιν στο ζήτημα τούτο: του Κάουτσκι και του Στάλιν.

Η θέση του Κάουτσκι πριν από το 1914 ήταν ανάλογη με του Λένιν, αλλά διακρινόταν από την μονόπλευρη της και σχεδόν αποκλειστική έμφαση στη γλώσσα ως βάση του έθνους, καθώς και από την έλλειψη σαφήνειας και τολμηρότητας στη διατύπωση του δικαιώματος των εθνών στον αποχωρισμό. Μετά από το 1914, οι αμφιλεγόμενες και αντιφατικές θέσεις του Κάουτσκι για τα δικαιώματα των εθνών, στα πλαίσια του πολέμου, αποκηρύχθηκαν με βίαιο τρόπο από τον Λένιν ως «υποκριτικές» και «οπορτουμιστικές».

Στάλιν

Όσο για το περίφημο άρθρο του Στάλιν «Ο Μαρξισμός και το Εθνικό Ζήτημα»,²⁸ είναι αλήθεια πως ο Λένιν ήταν εκείνος που έστειλε τον Στάλιν στη Βιέννη για να το γράψει και πως σ' ένα γράμμα στον Γκόρκι, το Φλεβάρη του 1913, μιλούσε για τον «θαυμάσιο γεωργικό που κάθησε να γράψει ένα μεγάλο άρθρο».²⁹ Μόλις όμως τέλειωσε το άρθρο, δεν φαίνεται (αντίθετα με τον λαϊκό μύθο) ο Λένιν να ενθουσιάστηκε ιδιαίτερα γι' αυτό, καθώς δεν το αναφέρει σε κανένα από τα πολυάριθμα κείμενα του για το εθνικό ζήτημα, πέρα από μια σύντομη, παρενθετική αναφορά σ' ένα άρθρο με ημερομηνία 26 Δεκέμβρη του 1913. Είναι Φανερό πως οι βασικές ιδέες στο έργο του Στάλιν ήταν εκείνες του μπολσεβικικού κόμματος και του Λένιν. Μετά απ' αυτό η νύξη του Τρότσκι πως το άρθρο το παρακίνησε, το επόπτευσε και το διόρθωσε «λέξη προς λέξη» ο Λένιν φαίνεται αμφισβητήσιμη. Απεναντίας, σ' έναν ορισμένο αριθμό πολύ σημαντικών ζητημάτων, το έργο του Στάλιν, άμεσα ή έμμεσα, διαφέρει, κι έρχεται ακόμη και σε αντίθεση, με τα κείμενα του Λένιν.

1. Η έννοια του «εθνικού χαρακτήρα», της «κοινής ψυχολογικής σύνθεσης» και της «ψυχολογικής ιδιαιτερότητας» των εθνών *όεν είναι καθόλου λενινιστική*. Η προβληματική τούτη είναι κληροδότημα του Μπάουερ, τον οποίο ο Λένιν επέκρινε απερίφραστα για την «ψυχολογική θεωρία» του.³¹ Πράγματι, η ιδέα της εθνικής ψυχολογίας έχει περισσότερα κοινά μ' ένα ορισμένο επιφανειακό και επιστημονίζον φολκλόρ παρά με τη μαρξιστική ανάλυση του εθνικού ζητήματος.

2. Ο Στάλιν, τονίζοντας λαθεμένα πως «μόνο όταν τα γνωρίσματα αυτά (κοινή γλώσσα, έδαφος, οικονομική ζωή και «ψυχοσύνθεση») υπάρχουν μαζί μας δίνουν το «έθνος», έδωσε στη θεωρία του δογματικό, περιοριστικό και άκαμπτο χαρακτήρα που ποτέ δεν βρίσκει κανείς στον Λένιν. Η σταλινική αντίληψη για το έθνος αποτελούσε πραγματικό ιδεολογικό *Ψοκρούστειο κρεβάτι*. Σύμφωνα με τον Στάλιν, η Γεωργία, πριν από το δεύτερο μισό του δεκατουένατου αιώνα δεν αποτελούσε έθνος, επειδή δεν είχε «κοινή οικονομική ζωή», όντας διαιρεμένη σε οικονομικά ανεξάρτητες ηγεμονίες. Δεν χρειάζεται να προσθέσουμε πως

με το **κριτήριο** αυτό μήτε η Γερμανία, πριν από την Τελωνειακή Ένωση, θα ήταν έθνος... Πουθενά στα κείμενα του Λένιν δεν βρίσκουμε έναν τέτοιο αποφθεγματικό, άκαμπτο και αυθαίρετο «ορισμό» του έθνους.

3. Ο Στάλιν αρνούταν απερίφραστα να δεχτεί τη δυνατότητα της ενότητας ή της ένωσης των εθνικών ομάδων που ήταν διασκορπισμένες στους κόλπους ενός πολυεθνικού κράτους: «Μπαίνει το ερώτημα: είναι άραγε δυνατό να ενωθούν οι ομάδες αυτές, που χωρίστηκαν η μια από την άλλη, σε μια ενιαία εθνική ένωση: ... Μπορεί κανείς να φανταστεί ότι οι γερμανοί π.χ. της Υπερκαυκασίας και οι γερμανοί της Βαλτικής θα «συνενωθούν σ' ένα έθνος:» Η απάντηση που δόθηκε βέβαια, ήταν πως όλα αυτά ήταν «ακατανόητα», «αδύνατα», και «ουτοπικά».³² Ο Λένιν αντίθετα, υπεράσπιζε σθεναρά «την *ε/χυΟερία* της συνένωσης, συμπεριλαμβανομένης και της συνένωσης κάθε κοινότητας ανεξάρτητα από την εθνικότητα της, σε κάθε δοσμένο κράτος», παραθέτοντας σαν παράδειγμα ακριβώς τους γερμανούς του Καυκάσου, της Βαλτικής και της περιοχής της Πετρούπολης. Πρόσθετε πως η ελευθερία συνένωσης κάθε είδους ανάμεσα στα μέλη του έθνους, που είναι διασκορπισμένα σε διαφορετικά μέρη της χώρας ή και του κόσμου ακόμη, ήταν «αναμφισβήτητη, και μπορεί να την αμφισβητεί κανείς μόνο από την άποψη της αρτηριοσκληρωμένης γραφειοκρατίας».³³

4. Ο Στάλιν δεν έκανε καμιά διάκριση ανάμεσα στον μεγαλωρωσικό τσαρικό καταπιεστικό εθνικισμό και στον εθνικισμό των καταπιεσμένων εθνών. Σε μια πολύ αποκαλυπτική παράγραφο του άρθρου του, απέρριπτε με μια κίνηση τον «φιλοπόλεμο και κατασταλτικό» εθνικισμό των τσάρων «από τα πάνω» και το «κύμα του εθνικισμού από τα κάτω, που μερικές φορές μετατρέπεται σε βάνουσο σωβινισμό» των πολωνών, των εβραίων, των τατάρων, των γεωργιανών, των **Ουκρανών**, κλπ. Όχι μόνο δεν πέτυχε να διακρίνει τον εθνικισμό «από τα πάνω» από τον εθνικισμό «από τα κάτω», αλλά υπέβαλε κιόλας στην πιο αυστηρή κριτική τους σοσιαλδημοκράτες των καταπιεσμένων χωρών που δεν είχαν «σταθεί αποφασιστικοί» απέναντι στο εθνικιστικό κίνημα. Ο Λένιν, από την άλλη μεριά, όχι μόνο θεωρούσε πως η διαφορά ανάμεσα στον εθνικισμό του καταπιεστικού και του καταπιεσμένου έθνους ήταν απόλυτα αποφασιστική, αλλά στρεφόταν πάντοτε με τον πιο σκληρό τρόπο εναντίον εκείνων που συνθηκολόγησαν, συνειδητά ή ασυνείδητα, με τον μεγαλωρωσικό εθνικό σωβινισμό. Δεν είναι συμπτωματικό πως ένας από τους κύριους στόχους της πολεμικής του ήταν οι μαρξιστές σοσιαλδημοκράτες ενός καταπιεσμένου έθνους, της Πολωνίας, που με την «αποφασιστική» στάση τους εναντίον του πολωνικού εθνικισμού κατέληξαν ν' αρνηθούν το δικαίωμα της Πολωνίας ν' αποσχισθεί από τη Ρωσική Αυτοκρατορία. Η διαφορά τούτη ανάμεσα στον Λένιν και τον Στάλιν ήταν ιδιαίτερα σημαντική και περιείχε ήδη το σπέρμα της μετέπειτα βίαιης σύγκρουσης τους σχετικά με το εθνικό ζήτημα στη Γεωργία (Δεκέμβρης του 1922) -η περίφημη «τελευταία μάχη» του Λένιν.

Λένιν

Το αφητηριακό σημείο του Λένιν στην επεξεργασία της στρατηγικής πάνω στο εθνικό ζήτημα ήταν το ίδιο με της Λούξεμπουργκ, του Τρότσκι και του Πάνεκοκ: ο προλεταριακός διεθνισμός. Ο Λένιν ωστόσο, κατανοούσε καλύτερα από τους συντρόφους του της επαναστατικής αριστεράς τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον διεθνισμό και στο δικαίωμα της εθνικής αυτοδιάθεσης. Πρώτα-πρώτα, κατανοούσε πως μονάχα η *εάνυθερία* του αποχωρισμού επιτρέπει την *ελεύθερη* και εθελοντική ένωση, συνένωση, συνεργασία και, μακροπρόθεσμα, τη συγχώνευση ανάμεσα στα έθνη. Δεύτερο, κατανοούσε πως μόνο η αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης του καταπιεσμένου έθνους από το εργατικό κίνημα του καταπιεστικού έθνους συντελεί στην εξάλειψη της εχθρότητας και της υποψίας του κατα-

πιεσμένου, και ενοποιεί το προλεταριάτο και των δύο χωρών στη διεθνή πάλη εναντίον της αστικής τάξης.

Ο Λένιν κατανόησε με ανάλογο τρόπο τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στους εθνικοδημοκρατικούς αγώνες και στη σοσιαλιστική επανάσταση, και κατέδειξε πως οι λαϊκές μάζες (όχι μόνο το προλεταριάτο, αλλά επίσης η αγροτιά και η μικροαστική τάξη) του καταπιεσμένου έθνους ήταν οι σύμμαχοι του συνειδητού προλεταριάτου: του προλεταριάτου, που καθήκον του θα 'ταν να *οδηγήσει* την πάλη αυτής της «ανόμοιας, διχασμένης και ετερογενούς μάζας», που περιέχει στοιχεία της μικροαστικής τάξης και των καθυστερημένων εργατών «με τις προλήψεις τους, τις αντιδραστικές τους φαντασιώσεις, τις αδυναμίες και τα λάθη τους» εναντίον του καπιταλισμού και του αστικού κράτους.³⁴ Είναι αλήθεια ωστόσο, πως σε σχέση με τη Ρωσία, δεν ήταν παρά μόνο μετά από τον Απρίλη του 1917 -όταν ο Λένιν υιοθέτησε τη στρατηγική της διαρκούς επανάστασης- που άρχισε να βλέπει την εθνικοαπελευθερωτική πάλη των καταπιεσμένων εθνών στους κόλπους της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, όχι μόνο ως *δημοκρατικό* κίνημα, αλλά και ως σύμμαχο του προλεταριάτου στη σοβιετική *σοσιαλιστική* επανάσταση.

Από μεθοδολογική σκοπιά, η κύρια υπεροχή του Λένιν πάνω στους περισσότερους από τους συγχρόνους του ήταν η ικανότητα του να «βάξει την πολιτική πάνω απ' όλα», δηλ. η επίμονη, άκαμπτη, σταθερή και αποφασιστική τάση του να κατανοεί και να φωτίζει την *πολιτική* πλευρά κάθε προβλήματος και κάθε αντίφασης. Η τάση αυτή ξεχώριζε στην πολεμική του εναντίον των οικονομιστών σχετικά με το ζήτημα του κόμματος στα 1902-1903· στη διαμάχη του με τους μενσεβίκους σχετικά με το ζήτημα της δημοκρατικής επανάστασης το 1905· στην πρωτοτυπία των κειμένων του για τον ιμπεριαλισμό το 1916· στην εμπνευσμένη στροφή που έκφραζαν το 1917 οι Θέσεις του Απρίλη· σ' ολόκληρο το σημαντικότερο έργο του *Κράτος κι Επανάσταση* και, βέβαια, στα κείμενα του για το εθνικό ζήτημα. Αυτή ακριβώς η μεθοδολογική πλευρά είναι εκείνη που ερμηνεύει (ανάμεσα στ' άλλα) την χαρακτηριστική *επικαιρότητα* των ιδεών του Λένιν στον εικοστό αιώνα, στην εποχή του ιμπεριαλισμού, που είδε να γίνεται ολοένα και περισσότερο *κυρίαρχο το* πολιτικό επίπεδο (ακόμη κι αν, σε τελευταία ανάλυση, *καθορίζεται* φυσικά απ' το οικονομικό).

Σχετικά με το εθνικό ζήτημα, ενώ οι περισσότεροι μαρξιστές συγγραφείς δεν έβλεπαν παρά μόνο την οικονομική, πολιτιστική ή «ψυχολογική» διάσταση του προβλήματος, ο Λένιν τόνιζε ξεκάθαρα πως το ζήτημα της αυτοδιάθεσης «ανήκει εξολοκλήρου και αποκλειστικά στη σφαίρα της πολιτικής δημοκρατίας»³⁵, δηλ. στη σφαίρα του δικαιώματος για τον *πολιτικό* αποχωρισμό και την εγκαθίδρυση του ανεξάρτητου εθνικού κράτους. Επιπλέον, ο Λένιν είχε πλήρη συνείδηση της μεθοδολογικής βάσης των διαφορών: «Το "αυτόνομο" έθνος δεν είναι το ίδιο ισότιμο με το "κυρίαρχο" έθνος· οι πολωνοί σύντροφοι μας δεν θα μπορούσαν να μην το προσέξουν αυτό, αν δεν αγνοούσαν επίμονα (ακριβώς όπως οι παλιοί μας "οικονομιστές") την ανάλυση των *πολιτικών* εννοιών και κατηγοριών».³⁶ Ο Λένιν, χάρη στην κατανόηση της σχετικής αυτονομίας της πολιτικής διαδικασίας, κατόρθωσε ν' αποφύγει τον υποκειμενισμό όσο και τον οικονομισμό στην ανάλυση του εθνικού ζητήματος.³⁷

Δεν χρειάζεται να πούμε πως για τον Λένιν, η πολιτική πλευρά του εθνικού ζητήματος δεν ήταν καθόλου εκείνη με την οποία ασχολούνταν οι πολιτικάντηδες, οι διπλωμάτες και οι στρατοί. Δεν ενδιαφερόταν καθόλου για το αν το τάδε ή το δείνα έθνος διέθετε ανεξάρτητο κράτος, ούτε με το ποια ήταν τα σύνορα ανάμεσα στα δύο κράτη. Ο στόχος του ήταν η *δημοκρατία* και η *διεθνιστική ενότητα* του προλεταριάτου, που και τα δυο τους απαιτούσαν την αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των εθνών. Κι επιπλέον, επειδή ακριβώς συγκεντρώνει την προσοχή στην πολιτική πλευρά, η θεωρία του της αυτοδιάθεσης δεν κάνει καμιά απολύτως παραχώρηση στον εθνικισμό. Στηρίζεται απλά και μόνο στη σφαίρα της δημοκρατικής πάλης και της προλεταριακής επανάστασης.

Είναι αλήθεια πως οι δύο τούτοι στόχοι δεν έχουν για τον Λένιν την ίδια σημασία: οι δημοκρατικές διεκδικήσεις πρέπει να υποτάσσονται πάντοτε στα προεξέχοντα συμφέροντα της επαναστατικής ταξικής πάλης του παγκόσμιου προλεταριάτου. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Λένιν, αν το δημοκρατικό κίνημα μετατρέπεται, σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, σε όργανο της αντίδρασης (Καμπότζη 1917!) οι μαρξιστές δεν πρόκειται να το υποστηρίξουν. Αυτό δεν σημαίνει πως το κίνημα της εργατικής τάξης πρέπει να διαγράψει από το πρόγραμμα του τις αρχές της δημοκρατίας (republicanism). Το ίδιο ισχύει *mutatis mutandis*, και για την αυτοδιάθεση. Ακόμη κι αν υπάρχουν μερικές εξαιρέσεις, ο γενικός κανόνας είναι το δικαίωμα του κάθε έθνους στον αποχωρισμό. Πράγματι, η ανάλυση του Λένιν ότι η αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης είναι πρωταρχικής σημασίας για τη δημιουργία των όρων της διεθνιστικής ενότητας μέσα στους εργάτες, τείνει άμεσα ν' αποκλείσει ακόμη και το ενδεχόμενο των «εξαιρέσεων», δηλ. της αντίθεσης ανάμεσα στα συμφέροντα του προλεταριάτου και στα δημοκρατικά δικαιώματα των εθνών.

Συμπέρασμα: Το Μάθημα της Ιστορίας

Ορισμένες από τις συγκεκριμένες διαμάχες των μαρξιστών πάνω στις πλευρές του εθνικού ζητήματος έχουν λυθεί από την ιστορία. Το πολυεθνικό κράτος της Αυστροουγγαρίας χωρίστηκε μετά από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο σε πολλά εθνικά κράτη. Οι βάσκοι, «ένα κατά βάση αντιδραστικό έθνος» σύμφωνα με τον Ένγκελς, βρίσκονται σήμερα στην Ισπανία, στην κορύφωση της επαναστατικής πάλης. Η επανανοποίηση της Πολωνίας, την οποία η Λούξεμπουργκ ανέφερε ως μικροαστικό ουτοπισμό, έγινε το 1918 πραγματικότητα. Το «μη-ιστορικό» τσεχικό έθνος, που ήταν προορισμένο να εξαφανιστεί εξαιτίας του ότι δεν διέθετε «εθνική ζωτικότητα» (Ένγκελς), συγκροτήθηκε σε κράτος, μέσα από την εθελοντική ομοσπονδία με το σλοβακικό έθνος.

Η εμπειρία της ιστορίας μετά από το 1917, μας δείχνει επίσης πως το έθνος δεν είναι απλά και μόνο μια συλλογή αφηρημένων, εξωτερικών κριτηρίων. Το υποκειμενικό στοιχείο, δηλ. η συνείδηση της εθνικής ταυτότητας, το εθνικό πολιτικό κίνημα, δεν είναι λιγότερο σημαντικό. Προφανώς, αυτοί οι «υποκειμενικοί παράγοντες» δεν πέφτουν από τον ουρανό είναι το αποτέλεσμα ορισμένων ιστορικών συνθηκών -κατατρεγμού, καταπίεσης, κλπ. Αυτό όμως σημαίνει πως η αυτοδιάθεση πρέπει να έχει ευρύτερη εφαρμογή: δεν πρέπει να συνδέεται μόνο με τον αποχωρισμό, αλλά και με την ίδια την «εθνική οντότητα». Δεν είναι ο θεωρητικός «ειδικός», εξοπλισμένος μ' ένα κατάλογο «αντικειμενικών κριτηρίων» (σταλινικού τύπου), εκείνος που θα καθορίσει αν αποτελεί έθνος ή όχι η κοινότητα, αλλά η *ίδια η κοινότητα*.*

Από την άλλη μεριά, από τον Γουόντροου Ουίλσον ακόμη, ο εθνικισμός των μεγάλων δυνάμεων ανανέωσε το ιδεολογικό του οπλοστάσιο, οικειοποιώντας τα συνθήματα της δημοκρατίας, της ισότητας των εθνών και του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Οι αρχές αυτές εξαγγέλλονται σήμερα από κάθε αστό πολιτικό παντού. Ο Λύντον Τζόνσον, όταν ήταν Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, δήλωνε επίσημα το 1966: «Παλεύουμε για να υπερασπίσουμε την αρχή της αυτοδιάθεσης, ώστε ο λαός του Νοτίου Βιετνάμ να 'ναι ελεύθερος για να διαλέξει το δικό του μέλλον.»³⁹ Από τον δεκατοένατο αιώνα -όταν ο Τράιτσκε έγραφε, με την ευκαιρία μιας εξέγερσης στην Αφρική: «Πρόκειται για καθαρό εμπαιγμό να εφαρμόζει κανείς στους πολέμους με τους αγρίους τις κανονικές αρχές του πολέμου. Μια φυλή νέγρων πρέπει να τιμωρείται με την παράδοση των χωριών της στη φωτιά, επειδή είναι το μόνο αποτελεσματικό είδος γιατρίας»⁴⁰ -πόσο έχει αλλάξει, κατά γενική ομολογία, τ, πολιτική των μεγάλων δυνάμεων απέναντι στα μικρά έθνη!

Η πραγματική απειλή σήμερα για την πολιτική υγεία του εργατικού κινήματος δεν είναι η παιδική αρρώστεια που αντιπροσώπευαν τα γενναιόδωρα λάθη της Λούξεμπουργκ, αλλά τα παθολογικά φαινόμενα ενός πολύ πιο επικίνδυνου είδους: τα μικρόβια του μεγαλοδυναμικού σωβινισμού και της οπορτουνιστικής συνθηκολόγησης με τον αστικό εθνικισμό, που διαδίδονται στο εξωτερικό από τη ρωσική και την κινεζική γραφειοκρατία, και από τους οπαδούς τους σε διεθνές επίπεδο. Πράγματι, ο «υπεραριστερισμός» στο εθνικό ζήτημα δεν επιβιώνει σήμερα. Μονάχα σ' ορισμένα τμήματα της επαναστατικής αριστεράς βρίσκει ακόμη κανείς μερικές φορές την απόμακρη ηχώ των θέσεων της Λούξεμπουργκ, με τη μορφή της αφηρημένης αντίθεσης στα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, στ' όνομα της «εργατικής ενότητας» και του διεθνισμού. Το ίδιο ισχύει και σε σχέση με την έκφραση του Ένγκελς για τ' «αντιδραστικά έθνη». Έτσι αν κοιτάξει κανείς σ' ορισμένα από τα σημερινά εθνικά ζητήματα, ζητήματα περίπλοκα όπου οι εθνικές, αποικιακές, θρησκευτικές και εθνολογικές πλευρές συνδυάζονται και συμπλέκονται -για παράδειγμα, η αραβοϊσραηλινή διένεξη ή η πάλη ανάμεσα στους καθολικούς και τους προτεστάντες στη Βόρεια Ιρλανδία - μπορεί να δει πως υπάρχουν δυο αντίθετοι πειρασμοί που βασανίζουν την επαναστατική αριστερά. Ο πρώτος πειρασμός είναι η άρνηση της νομιμότητας του εθνικού κινήματος των παλαιστινίων ή των καθολικών του Ώλστερ: η καταδίκη των κινήματων αυτών ως «μικροαστικών» και διασπαστικών της εργατικής τάξης, και η διακήρυξη, με αφηρημένο τρόπο, απέναντι σ' αυτά της αρχής της αναγκαιότητας ενότητας ανάμεσα στους προλετάρους κάθε εθνότητας, φυλής ή θρησκείας. Ο δεύτερος πειρασμός είναι η μη-κριτική υιοθέτηση της εθνικιστικής ιδεολογίας των κινήματων αυτών και η καταδίκη των κυρίαρχων εθνών (εβραίοι του Ισραήλ, ή προτεστάντες της Βόρειας Ιρλανδίας) μαζικά, χωρίς ταξική διάκριση, ως «αντιδραστικών εθνών» -εθνών στα οποία δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης.

Το καθήκον που μπαίνει μπροστά στους επαναστάτες μαρξιστές είναι ν' αποφύγουν τους διπλούς αυτούς σκοπέλους και ν' ανακαλύψουν -μέσα από τη συγκεκριμένη ανάλυση κάθε συγκεκριμένης κατάστασης- την αυθεντικά διεθνιστική πορεία, που έχει την πηγή της έμπνευσης της στην πολιτική της Κομιντέρν, όταν καθοδηγούνταν από τον Λένιν και τον Τρότσκι (1919-23) και στην περίφημη απόφαση του Συνεδρίου του 1896 της Δεύτερης Διεθνούς, που σπάνιο προνόμιο της ήταν ν' αναγνωριστεί τόσο από τον Λένιν οσο και από την Λούξεμπουργκ: «Το Συνέδριο διακηρύσσει το πλήρες δικαίωμα κάθε έθνους στην αυτοδιάθεση· και εκφράζει τη συμπάθεια του στους εργάτες όλων των χωρών που βρίσκονται σημε-Ρα κάτω από τον ζυγό του στρατιωτικού, εθνικού και κάθε άλλου είδους απολυταρχισμού- Το Συνέδριο καλεί τους εργάτες των χωρών αυτών να μπουν στις γραμμές των συνειδητών εργατών όλου του κόσμου, με σκοπό να παλέψουν πλάι τους για να νικήσουν -ο διεθνή καπιταλισμό και να φτάσουν στο στόχο της διεθνούς κοινωνικής δημοκρατίας-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1· Καρλ Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*. Μόσχα, 1964, σελ. 76 (βλ. ελλ. εκδ. μετ. Κ. Φιλίνη. εκδ. Γκούτενμπεργκ, том Α' σελ. 111 Αθήνα χ.χ.ε.) Cf. Φρίντριχ Ένγκελς, «Das Fest der Nationen in London» (1846), στο Μαρξ Ένγκελς, Λασάλ, *Aus dem literarische Nachlass*, Στουτγκάρδη 1902, Tom. 2, σελ. 408: «Τα όνειρα της Ευρωπαϊκής Δημοκρατίας, της διαρκούς ειρήνης κάτω από την πολιτική οργάνωση, έχουν γίνει τόσο τερατώδη όσο οι φράσεις για την ενότητα των εθνών κάτω από την αιγίδα της παγκόσμιας ελευθερίας του εμπορίου... Σε κάθε χώρα η αστική τάξη έχει τα δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα, και δεν μπορεί να ξεπεράσει την εθνικότητα... Σε κάθε χώρα όμως, το προλεταριάτο έχει ένα μοναδικό και κοινό συμφέρον, ένα μοναδικό και κοινό εχθρό, μια μοναδική και κοινή πάλη. Μονάχα

- το προλεταριάτο μπορεί να καταργήσει την εθνικότητα, μόνο το άγρυπνο προλεταριάτο μπορεί να κάνει δυνατή την αδερφοσύνη των εθνών...».
2. Βλ. γι' αυτό το ζήτημα στο σημαντικό δοκίμιο του πολωνού μαρξιστή, Roman Rosdolsky. «Friedrich Engels und das Problem der "geschichtlosen Volker"», Archiv für Sozialgeschichte IV, 1964.
  3. Ένγκελς. «The Magyar Struggle*, στο Marx, The Revolutions of 1848, Λονδίνο 1973, σελ. 221-22.
  4. Ένγκελς. «Deutschland und der Panslawismus», (Neue Oder Zeitung 1855). MEW XI, παρατίθεται στον Rosdolsky, ο.π. σελ. 174.
  5. Ένγκελς, «What is to Become of Turkey in Europe?» (New York Daily Tribune 1853), MEW IX, παρατίθεται στον Rosdolsky, ο.π., σελ. 174.
  6. Ένγκελς. «What have the Working Classes to Do with Poland?» στο Μαρξ, The First International and After, Λονδίνο 1974. σελ. 378-88.
  7. Ένγκελς. Anfang des Endes in **Osterreich**» (1847). MEW IV, σελ. 510.
  8. Ένγκελς, «The Magyar Struggle*, ο.π. σελ. 219.
  9. «La questione **polacca** al congresso internazionale di Londra», Critica Sociale, 16 Ιουλίου 1896, No. 14. σελ. 217-20.
  10. Die industrielle Entwicklung Polens, Λευψία 1898.
  11. Β.Ι.Λένιν. Collected Works. Vol. 3 (ελλ. εκδ. Απαντα, τομ. 3).
  12. Λούξεμπουργκ. «Nationalitat und Autonomie» (1908). στο Internationalismus und Klassenkampf, Neuwied 1971. σελ. 236. 239.
  13. Λούξεμπουργκ, «The Junius Pamphlet*, στο Mary-Alice Waters (ed), Rosa Luxemburg Speaks, Νέα Υόρκη 1970, σελ. 304.
  14. Λούξεμπουργκ, «Theses on the Tasks of International Social Democracy* στο ίδιο, σελ. 329.
  15. Λούξεμπουργκ, «Sozial-patriotische Programmatik». στο Internationalismus und Klassenkampf, ο.π.
  16. Cf. Γεώργκι Λούκατς. «Κριτικές Παρατηρήσεις στην "Κριτική της Ρωσικής Επανάστασης" της Ρόζας Λούξεμπουργκ». στο *Ιστορία και Ταξική Συνύληψη*, Λονδίνο 1971. σελ. 272-95. (βλ. ελλ. εκδ., εκδόσεις Οδυσσεύς. Αθήνα 1975. σελ. 357-81).
  17. Cf. νιν, «Για το δικαίωμα Αυτοδιάθεσης των Εθνών». Collected Works, τομ. 20. σελ. 430 (θλ. ελλ. εκδ. Απαντα, τομ. 20. σελ. 430): «Καταλαβαίνουμε πολύ καλά ότι η πάλη ενάντια στους τυφλωμένους από τον εθνικισμό μικροαστούς της Πολωνίας ανάγκασε τους πολωνούς σοσιαλδημοκράτες "να παρατραβήξουν το σκοινί" με ιδιαίτερο ζήλο (κάποτε ίσως, με λιγάκι υπερβολικό ζήλο)».
  18. Λούξεμπουργκ, «Vorwort zu dem Sammelband "Die polnische Frage und die sozialistische Bewegung"». στο Internationalismus und Klassenkampf. ο.π.
  19. Λέον Τρότσκι. The Bolsheviki and World Peace, Νέα Υόρκη, σελ. 21, 230-31 κλπ.
  20. Nashe Slovo 130, 135 (3 και 9 Ιουλίου 1915). αναδημοσιευμένο στον τομ. 9 των *Διαζήτων Έργων* του Τρότσκι στα ρωσικά.
  21. Cf. Τροτσκι, *Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης*. Λονδίνο 1967, τομ 3, σελ. 62. (θλ. ελλ. εκδ. εκδ. «Νέοι Στόχοι». Αθήνα 1971. τομ. 4, σελ 358): «Όποια κι αν είναι τα κατοπινά πεπρωμένα της Σοβιετικής Ένωσης... η εθνική πολιτική του Λένιν θα περάσει για πάντα μέσα στους θησαυρούς της ανθρωπότητας».
  22. Anton Pannekoek, Klassenkampf und Nation, Reichenberg 1912- Josef Strasser, Der Arbeiter und die Nation, Reichenberg 1912.
  23. Karl Renner, Marxismus. Krieg und Internationale. Στουτγκάρδη 1917, σελ. 26.
  24. Cf. Arduino Agnelli, Ouestionone nazionale e socialismo: Karl Renner e O.Bauer, Μπολόνια 1969, σελ. 109.
  25. Otto Bauer, Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Βιέννη 1924, σελ. 404.
  26. στο ίδιο, σελ. 105-108.
  27. στο ίδιο, σελ. 239-72. Θα έπρεπε να προστεθεί πως το πρόγραμμα του Μπάουερ για την πολιτιστική αυτονομία έχει κάποια αξία ως *συμπλήρωμα* και όχι ως εναλλακτική λύση- στην πολιτική που στηρίζεται στην αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Πράγματι, το πρώτο σύνταγμα της Σοβιετικής Ένωσης ενσωμάτωσε κατά μια έννοια την αρχή της πολιτιστικής αυτονομίας των εθνικών μειονοτήτων.
  28. Ιωσήφ Στάλιν, «Ο Μαρξισμός και το Εθνικό Ζήτημα», στα Works, Μόσχα 1953, τομ. 2, σελ. 300-

- 381 (βλ. ελλ. εκδ., *Απαντα*, том. 2, σελ. 327-412).
29. Λένιν, *Collected Works*, том.35. σελ. 84.
30. Cf. Τρότσκι, *Στάλιν*. Λονδίνο 1969. том. 1, σελ. 233.
31. Λένιν, «Το δικαίωμα Αυτοδιάθεσης των Εθνών», στο *Collected Works*, том. 20, σελ. 398 (βλ. ελλ. εκδ. *Απαντα*, том. 20, σελ. 400).
32. Στάλιν, ο.π. σελ. 306-7, 309, 305 και 339. (βλ. ελλ. εκδ. ο.π., σελ. 368, 370, 317).
33. Λένιν, «Για το Εθνικό Πρόγραμμα του ΣΔΕΡΚ», *Collected Works*, том. 19, σελ. 543 (βλ. ελλ. εκδ. *Απαντα*, том. 19, σελ. 520-26) και «Κριτικές Παρατηρήσεις στο Εθνικό Ζήτημα», στο *Collected Works*, том 20, σελ. 89, 50. (βλ. ελλ. εκδ. *Απαντα*, том. 20. σελ. 36).
34. Σχετικά με το ζήτημα αυτό, η ανάλυση του Λένιν για την εξέγερση του 1916 στην Ιρλανδία, αποτελεί πρότυπο επαναστατικού ρεαλισμού: βλ. «Τ Αποτελέσματα της Συζήτησης για την Αυτοδιάθεση», *Collected Works*, том. 22, σελ. 145. (βλ. ελλ. εκδ. *Απαντα*, том. 22, σελ. 146).
35. Λένιν, «Σοσιαλιστική Επανάσταση και το Δικαίωμα της Αυτοδιάθεσης των Εθνών», *Collected Works*, том. 22, σελ. 145 (βλ. ελλ. εκδ. *Απαντα*, том. 22, σελ. 146).
36. Λένιν, «Τ' αποτελέσματα της Συζήτησης για την Αυτοδιάθεση», ο.π. σελ. 344 (Η μετάφραση αλλαγμένη) (ελλ. εκδ. ο.π., σελ. 353).
37. Όπως τόνισαν οι A.S.Nair και C.Scalabrino στο έξοχο άρθρο τους «La question nationale dans la theorie marxiste revolutionnaire». *Partisans* 59-60. Μάιος-Αύγουστος 1971.
38. Βλ. Τρότσκι για τους μαύρους των Ηνωμένων Πολιτειών: «Στην περίπτωση τούτη το αφηρημένο κριτήριο δεν είναι αποφασιστικό: πολύ πιο αποφασιστικά είναι η ιστορική συνείδηση, τα αισθήματα και τα συναισθήματα » *Trotsky on Black Nationalism and Self-Determination*, Νέα Υόρκη 1967, σελ. 16.
39. Παρατίθεται στον A.Schlesinger Jr., *The Bitter Heritage*, Βοστώνη, 1967, σελ. 108.
40. Heirnrich von Treitschke, *Politicians*, Λονδίνο 1916, том. 2, σελ. 614.

Μετάφραση: Δήμος Βεργής